

ÚMSZ *kisebbségben*

Havi melléklet

Szerkeszti: Zsehránszky István
2009. december 15., kedd

Magyar filmek hete a román fővárosban

A *Nem vagyok a barátod* című film három szereplője Radu Igazság bukaresti filmkritikus és Bretter Zoltán, az MKI igazgatója társaságában

Fotó: ÚMSZ

Idén harmadik alkalommal szervezett magyar filmhetet a bukaresti Magyar Kulturális Intézet és a román művelődési minisztérium Bukarestben november 9. és 14. között. A román művelődési minisztérium ifjúsági központjában esténként új magyar filmeket vetítettek. A kulturális intézet igazgatója, Bretter Zoltán szerint a magyar filmgyártásban a társadalmi problémáknak egy olyan szókimondó bemutatása uralkodó, amely már reflektál a '89–90 óta eltelt 20 évre, másrészt olyan társadalmi realitást mutat, amely helyenként durva és félelmetes. **4.-5. oldal**

Székelyföld: mire megy ki a játék?

I. tétel. Kik rontották el, és mit lehet még tenni?

Ambrus Attila *Hol rontottuk el?* (ÚMSZ, 2009. aug. 28.) és Székely Ervin *Mivel rontottuk el?* (ÚMSZ, 2009. szept. 1.) címen napvilágot látott elemzéseit mentén, mint volt tanár és az oktatás ügyeivel foglalkozó képviselő, megkockáztatok egy feleletet megfogalmazni a fentebb feltett kérdésekre. Tehát kik rontották el a romakérdést 1990-től kezdődően? Mindazok az „előjárók” – tanfelügyelők, iskolaigazgatók, tanárok, tanítók, polgármesterek és tanácsosok (a politikusokat is valamilyen szinten beleértve a felsorolásba) –, akik nem vették eléggé keményen és szigorúan a roma gyerekek beiskoláztatását, az iskolába járás követését és megkövetelését egészen a kötelező oktatási ciklus befejezéséig.

Folytatása a 3. oldalon

A marionett varázsereje

Adela Moldovan bábszínházi rendezővel a nemrégiben zajlott Bukaresti Nemzetközi Bábszínházi Fesztiválon beszélgettünk. Adela Moldovan Aradon játszott és rendezett, Románia egyik legjobb bábszínházában, a Marionett Színházban, aztán Magyarországon tanított marionettet a magyar bábosoknak. **2. oldal**

„Angyalka bábuk” az Adela Moldovan rendezte marionettjátékából

Heltner – Heltensis – Heltai

Molnár Szabolcs

„Nyelvem szerint szász vagyok, és ezt a keveset tizenhat esztendeig tanultam” – vallja 1552-ben a *Dialogus* Kendi Antalnak szóló ajánlásában a majd egy évtizede Kolozsvárt működő, a szászoknak németül prédikáló klausenburger Pfarrer: Gaspar Heltner, alias Caspar Heltensis Transilvanus, a magyar művészi próza Bornemisza Péter mellett legnagyobb tizenhatodik századi mestere. A négy és fél évszázaddal előttünk járó feltörekvő erdélyi polgár helyzet tudatát, politikai, erkölcsi felfogását a galagonya-toposszal érzékelteti: „Egy igen szép, egyenes és magas fenyőfa áll a galagonyatevis mellett. És az megutálván a galagonyateviset, monda: Bezeg sűrű bojtos, tevises bokor vagy és igen alacson.”

Folytatása a 6.-7. oldalon

Kisebbségi Nobel-díja

Zsehránszky István

Herta Müller 1953-ban született a Temesvár melletti Nitzkydorffban (magyarul Niczkyfalva, románul Nițchidorf). Szülei sorsa bánsági sváb sors: apja német katonaként fogságba esett Hollandiában, édesanyját elhurcolták kényszermunkára Oroszországba. Mindketten a mások vétkeiért szenvedtek, illetve azért, mert másnak születtek, mint a hatalmon lévők. És ezt a sorsot élte (vajon múlt időbe lehet-e tenni?) a lányuk is, aki igazán nem lehetett hibás sem a nagy világégésért, sem a kommunizmusért... Herta Müllert kemény fából faragták: megbélyegzettként is elvégezte az egyetemet, német–román szakon diplomázott Temesváron. Aztán egy üzemben helyezkedett el, műszaki szövegeket fordított, s örömmel fedezte fel a műszaki elnevezésekben is a költőiséget, a metaforákat. De a gyárban sem hagyták békén, be akarta szervezni őt a Szeku, s mert nem tudta, üldözni kezdte... amíg csak ki nem üldözte az országból. Azt, aki ma is, Nobel-díjas német íróként is a román nyelv szerelmese, el van ragadtatva e nyelv közvetlenségétől, kifejező erejétől.

Herta Müller bár németek között él, Németországban, mégis kisebbségi. Tudatába beleégtek a Bánságban töltött évek, tudatalattija tele van a diktatúra rémségeivel, a minennapi próbatételre való készületséggel – ezek alkotják számára az íráshoz az indítást és a nyersanyagot. Ezek nélkül üres tok lenne. Ma sem élhetne. Tizennyolc könyve jelent meg Németországban, Romániában pedig hét: első kötete, a *Niderungen (Lapályok)* 1982-ben a *Kriterionnál*, aztán a *Drückender Tango (Hangsúlyozott ütemű tangó)* 1984-ben, ugyancsak a *Kriterionnál*; aztán a fordítások következnek: *Íncá pe atunci Vulpea era Vânătorul (A rókkák csapdába esnek)*, *Univers*, 1995 – *Humanitas*, 2009; *Regele se-nclină și ucide (A király meghajol és gyilkol)*, *Polirom*, 2005; *Este sau nu este Ion (Ion vagy nem Ion)*, *Polirom*, 2005; *Animalul inimii (Szívem állatja)*, *Polirom*, 2006 és *În coc locuiește o damă (A kontyban lakik egy hölgy)*, *Vinea Kiadó*, 2006. Az idei *Gaudeamus* könyvvásáron Bukarestben csomagban vették a Herta Müller könyveit, 1500 példány kelt el a Rókából is, a *Szívem állatjából* is és a *Királyból* is. *Mi egy kissé lemaradtunk: Herta Müllernek mindössze egy könyve jelent meg magyarul: A rókkák csapdába esnek*, *Pesti Szalon*, 1995. Romániában tehát felfedezték Herta Müllert, és a romániai irodalom Nobel-díjasaként emlegetik. Talán vigaszként, talán mert dicsekedni kell örökké. Ezt kívánja a nemzeti kivagyiság. Erre csak azt mondhatjuk: ha a román írók németül írnának, biztos akadna már Nobel-díjas közülük is. S az erdélyi magyar írók közül nemkülönben.

A marionett varázssereje

Zsehránszky István

– A külföldi pályám tulajdonképpen 1990-ben kezdődött Békéscsabán, a nemzetközi bábszínházi fesztiválon, egy román mese alapján készült one-man-show-val, az *Egy napsugárral*, érdekes egybeszés: a békéscsabai Napsugár Bábszínházban. Az előadásom a fesztiválon UNIMA-díjat kapott. A jelenlévő franciaországi bábos szakemberek meghívtak Charleville-Mezieresbe, az ottani bábos fesztiválra. Ezt követően egy évig dolgoztam Franciaországban, ott kezdődött tulajdonképpen a rendezői pályám is. Aztán meghívtak több magyarországi fesztiválra: Pécsre, Győrbe, Sárospatakra, Budapestre és Szombathelyre. Látták az előadásaimat, nagyon megszerették a marionettet, és azt kívánták, hogy ők is tanuljanak marionettezni, közeledjenek ehhez a műfajhoz. Több előadást rendeztem Győrben, Szombathelyen, Egerben, és az utóbbi négy évben Szegeden. Marionett-kurzusokat tartottam profi bábosoknak Győrben, Szombathelyen, Egerben, Szegeden, az idén pedig Budapesten, a Zene- és Színházművészeti Akadémia bábos hallgatóinak, jövődébéli bábszínészeknek, rendezőknek.

► **Árulja el nekünk, hogyan tanult meg ilyen jól magyarul?**

– Aradi vagyok. Mikor kicsi voltam, a szomszédban, szemben velünk lakott Irénke, egy nagyon aranyos kislány, aki a legjobb barátnőm volt. Tőle tanultam meg nagyon jól magyarul. Aztán a férjem félig magyar, náluk a családban csak magyarul beszélünk. És még jobban megtanultam magyarul, amióta Magyarországon dolgozom. Jól érzem magam ott, mert mindig barátokra találok. Azért még mindig félek egy kicsit ilyenkor, hivatalos beszélgetések alkalmával, nehogy nyelvi hibát ejtsék...

► **Egyáltalán nem kell félnie. Érdekes, hogy Magyar-**

országon divatba jönnek a régi jó báboteknikák, a marionettezés és mások. Nálunk viszont pontosan a fordítottja történik: szeretnék minél előbb elfelejteni ezeket a technikákat. A bábos maga akar szerepelni a bábszínházban színészként, s ha lehet, báb nélkül. Eszébe sem jut, hogy amit művel, ahhoz nincs előképzettség, az műkedvelés. Mit gondol, hozzánk is átjön majd a magyarországi jó divat? Ahogy például a mozgásszínház divatja is átjött, szintén magyarországi közvetítéssel?

– Én elejétől fogva hittem a bábban, a marionettben. Meggyőződés, hogy soha egy színész sem tud úgy szerepelni, mint egy báb. Nincs meg az a varázsa, más, mint a báb. Másról kell keresni az ő varázsát... Én hiszek a marionett varázsserejében. A marionett előnyére válik, hogy teljes egészében látható, és járásával, testtartásával, gesztusaival, viselkedésével könnyen kifejez sok mindent. A jól mozgatott marionett lenyűgözi a nézőt. Sőt, még a mozgatóját is! Könnyen megváltoztatja a hangulatát, a lelki állapotát, vidámabbá, jobbá, megértőbbé teszi. Évekkel ezelőtt a Hansel és Grethelt játszottuk az Aradi Marionett Színházban. Én mozgattam Grethelt, Aurica Spirk kolléganóm pedig Hanselt. Bár jó barátnők vagyunk, az előadás előtt összeszólalkoztunk, éppen haragban voltunk. Az általunk alakított testvérpár viszont nagyon szerette egymást. A két gyermek miután eltévedt az erdőben, félelmében és a hideg miatt egymáshoz bújtt, bátorította, ovtá egymást. Mindketten teljes átéléssel mozgattuk őket. És a két szereplő egymáshoz való közelsége folytán mi is közelebb kerültünk egymáshoz. Az előadás végén újra jó barátok lettünk.

► **Akkor miért kerülnek mégis kispadra marionettek a romániai bábszínházakban?**

– A baj onnan származik, hogy a nagy bábszínházi ren-

dezők, akik tudják, hogy mire képes a báb, mit kell kérni tőle, és mit lehet várni tőle, ha jól mozgatják, sajnos elmentek... s nemcsak az országból, hanem sokan az élők világából is. Az így keletkezett új drámai színházról hívtok rendezőkkel próbálgatni áthidalni. Azoknak pedig nyilván kézenfekvőbb színésszel dolgozni, mint bábossal. És ez a jelenség egybeesett egy, a bábszínház forradalmasítani kívánó törekvéssel, amelynek a lényege színész és báb együttes szerepeltetése egymás kifejező erejének fokozása érdekében. Sajnos, nálunk e két törekvést mást eredményezett: a báb és a bábszínházi nyelv fokozatos eltűnését, ami a drámai színház erőtlenné, halvány másolatává változtatta a bábszínházakat, és így kérdésessé tette a létüket.

► **Ismerek én is néhányat a tanítványai közül: például Pályi János...**

– ... Kovács Géza, Rumi László, Kiss Rita, Szabó Zsuzsa és sokan mások, csodálatos emberek, csodálatosan dolgoznak a bábval, nagyon jó előadásokat csinálnak. Amikor '93-ban, '94-ben dolgozni kezdtem Magyarországon, akkor még kevés bábszínház volt ott, talán három, amely állami támo-

gatást kapott, és volt még egy kevés, de nagyon ismert privát bábszínház. Jelenleg sok bábszínház van ott, nagyon sokat fejlődött a bábjátszás Magyarországon. És sok bábos fesztivált rendeznek.

► **Térjünk egy kicsit haza. Mit látott itt, a bukaresti fesztiválon? Mi jelentett élményt az ön számára, és mi jelentett esetleg csalódást? Ön mivel járul hozzá ennek a fesztiválnak a sikeréhez?**

– Láttam sok előadást. Érdekesek és nagyon különbözőek, ami jó. Viszont újra mondom, én azt szeretem, amikor a legjobban közel kerülünk a bábhoz. Amikor a báb él, ő a főszereplő. Ez ritkán fordul elő. Tegnapelőtt nagyon-nagyon tetszett Ionuț Brancu workshopja, amely közelebb vitte a nézőket a bábhoz és a bábmozgatáshoz. Ionuț Brancu csodálatosan életre keltett egy pár tárgyat, és azokat nagyon sok humorral, nagyon sok étellel játszatta. Szóval erről van szó, ezt kellene megtanulják minden bábszínházban az új bábszínészek. A bábszínházban a színpadon megjelenő színészek nem lehet más szerepe, mint az, hogy még jobban felkeltse a figyelmet a bábokra.

► **Mivel foglalkozik most? Tanít? Rendez? Folytatja a világtúrást Nyugat-Európától Dél-Koreáig? Budapest után most Szeged a fix pont?**

– Most inkább Szegeden dolgozok. Szeged közel van Aradhoz, mintha otthon lennék. Az utóbbi négy évben Szegeden évente rendezek egy-egy előadást. Most is készülő új előadásokat rendezni, és nemcsak Magyarországon, hanem Romániában is. Bukarestben például. Most tárgyalunk róla.

► **Valóban, immár Bukarestre is már ráférne egy marionetteloadás, pedig annak idején, húsz évvel ezelőtt, a Țândărica Színháznak majdnem minden előadása marionetteloadás volt. Még ma is emlékszem rá, hogy Brândușa-Zaița**

Silvestru hogyan mozgatta a marionettet.

– Nem kellene elfelejteni a marionettet. Sem itt, sem máshol.

► **Jó hír, hogy a temesvári állami magyar színház, a Csiky Gergely színház mellett működik egy fiatal bábosokból kialakult csoport. Bábos szakot végeztek, és van egy tiszta marionetteloadásuk, bár ők az egyetemen nem tanultak marionettet. Az Aradi Marionett Színház segített nekik.**

– Még nem láttam az előadást, de tudok róla. Évekkel ezelőtt én is rendeztem a Csiky Gergely Színházban a bábos tagozaton. A *Fram*, a *jezesmedvét* mutatuk be, az is marionetteloadás volt, és eljutottak vele Szabadkára is. Akkor még Demeter András volt az igazgató.

► **Igen, akkor létesült a bábtagozat.**

– A bukaresti fesztiválhoz egy workshopkal járulok hozzá. Szeretném megmutatni az érdeklődőknek, hogyan mozgatom a különféle marionetteket, mit tudnak azok csinálni, hogy megkedveltessem. Mert nem olyan nehéz mozgatni a marionettet, mint ahogy gondolják. Elsősorban lélek kell hozzá.

► **És gondolom, sokat kell gyakorolni, mint a zongorázást, nemde?**

– Gyakorolni is kell, természetesen. Örülök, hogy Bukarestben létezik ez a fesztivál. Az a fontos, hogy találkozzunk, hogy lássuk egymás munkáját, maradjunk a marionett és a báb világában, és örüljünk nekik.

► **Ha netalán Budapest után meghívna a Marosvásárhelyi Színházművészeti Egyetem bábos szakára, hogy ott is tanítson marionettet, eljönne-e? Vagy ha a kolozsvári Egyetemre hívnák, ahol szintén van bábos szak, oda elmenne-e marionettet tanítani?**

– Nagyon-nagyon nagy szeretettel, természetesen. Megtisztelne ez a hívás.

Jegyzet

Variációk egy kisebbségi élet témájára

A bukaresti Gaudeamus könyvvásáron (közel egy év késséssel sz.m.) bemutatták Iulia Deleanu második prózakötetét, címe: *Variációk egy Vivaldi-témára*. Sokan voltak rá kíváncsiak, az író nő hűségese olvasói. Solomon Marcus akadémikus elmondta, hogy ebben a könyvben ott található a 70-es évekre li zsidó élet, valamint a szerző gyermekkorra és fiatalságra. Solomon Marcus bevallotta, hogy a könyvet olvasva ő inkább Iulia Deleanu szüleinek a nemzedékével tud azonosulni, felismerve számos eseményt,

helyzetet, amit maga is átél, akárcsak ők. Külön hangsúlyozta a könyv egyik sikerült részletét, az augusztus 23-i fordulat hiteles leírását, ami hasznára válhat azoknak, akik nem ismerik ezt az eseményt, vagy csak a róla kialakított hamis képpel találkoztak, amiért néhány történész is bűnös. A könyv másik méltatója, Carmen Mușat irodalomkritikus a magány, az illúzióvesztés és az illúziókeltés művének nevezte a könyvet. A mesélő megértést tanúsít, nyitott, továbbra is hisz embertársaiban. Minnt mond-

ta: el kell ismerni, hogy írásai révén Iulia Deleanu jelen van a román kulturális térben. Iulia Deleanunak ebben a könyvében, akárcsak a két évvel ezelőtt megjelent regényében – a *Káddis anyámért-ban* – szintén az egyszerű romániai zsidó család történetét ismerhetjük meg a két világháború közötti időszakban valamint a szocializmus éveiben. Míg az előző könyv középpontjában az anya alakja és sorsa áll, a *Variációkban* több hős kerül előtérbe, és a szerző több nézőpontból közelíti meg őket. A *Variációk* valójában há-

rom mini-regény. Az elsőben – *Est az operában* – a szerző *Rigoletto* női főszereplője, *Gilda* jelmezében vall szorongásairól és be nem teljesült vágyairól. A másodikban, az *Emberek és helyek-ben* mintha csak a *Káddist* folytatná, visszatér családjá történetéhez, de itt is megjelennek a szerző frusztrációi. Sőt a könyvbéli trilógia harmadik része, a *Téli utazás*, amely a hőse Franz Schubert zeneszerző, ugyancsak arról vall, hogy a társadalom hálátlan az alkotóval szemben, akadályokat állít a tehetség megvalósulásának út-

jába. Azok a frusztrációk, amelyeket az *Est az operában* valamilyen *Emberek és helyek-ben* leír, szakmai és személyi vonatkozásúak, amit azoknak a feltételeknek és körülményeknek a sokasága határoz meg, amelyben a szereplők élnek. Életükbe, érvényesülésükbe erőteljesen beleszó a politika, amely gátolja a szakmai előrehaladást, arra kényszeríti őket, hogy pályát változtassanak, lehetetlenné teszi, hogy azt műveljék, amit szeretnének. Mindez Iulia Deleanu hőseit elégedetlenséggel tölti el, eszményeiktől való elszakításuk

rányomja bélyegét az életükre. Elvetélt figuráknak érzik magukat, akiknek az életük sikertelen, hiábavaló. A *Variációkban* Iulia Deleanu minden áron el akart távolodni korábbi műve, a *Káddis tárgyától* és hangnemétől. Valószínűleg ezért választott modernebb stílust, a lineáris cselekményvezetés helyett idősí- és helyváltásokat, s a regény helyett szűkebb terjedelmű prózai műfajt, amely spórol a szóval, sűrítettebb, drámaibb, de jól olvasható.

Galambos Éva

Székelyföld: mire megy ki a játék?

Folytatás az 1. oldalról

Mert egyrészt a többség közegeállásába ütköztek, és ez az, amitől minden előjáró óvakodik, vagy pedig, mert nem értették meg (vajon szükséges volt ezt még megmagyarázni egy szabadabb társadalomba való áttérés körülményei között?), hogy a cigánykérdés megoldásának a kulcsa az iskolai oktatás általi fel- emelés, illetve az oktatás-nevelés-képzés következményeképpen szükségszerűen bekövetkező mentalitásváltás.

Mert ugyebár a diktatúra idején bizony „csattan az osztor” bárkinak a hátán, ha beiskolázatlan roma gyermek maradt a falujában, ez a kényszer pedig 1989 karácsonyával megszűnt. Egyszerűen eltűnt.

Ma már senki sem tagadja, hogy a roma közösségek tragikusan súlyos leszakadása 1990-nel kezdődött. Amikor a fene nagy szabadságot félreértelmezve egyszerre csak szinte senkit sem kezdett érdekelni a cigánytelepi gyermekek beiskolázása. És többet nem lehetett látni a roma szülőket és gyermekeket kérés nélkül vagy azokat győzködő tanítókat, tanárokat. Bizony sokan hunytak szemet a nem könnyű feladat elodázása fölött, az egyéni szabadság/választás/döntés jogának a kategóriájába emelve át az általános és kötelező beiskolázás gyakorlatát.

Megszűntek a termelőszövetkezetek, az állami gazdaságok és vésszen apadni kezdtek a demográfiailag robbanásszerűen gyarapodó roma közösségek megélhetési lehetőségei, forrásai. Ez a helyzet előbb-utóbb, kisebb-nagyobb társadalmi konfliktusokba torkollott. Belső Erdélyben a romák tömegesen szállták meg a szászok által népvándorlásszerűen otthagytak falvakat. A marosvásárhelyi, korondi, paradji stb. roma közösségek, amelyek már eleve jobban képzetteknek számítottak, általában feltalálták magukat, és kihasználva a lehetőségeket, eredményes kereskedői tevékenységbe kezdtek.

Az egyébként is szegényebb és gazdaságilag is fejletlenebb Hargita és Kovászna megyei roma közösségek mindezekkel a lehetőségekkel nem voltak képesek élni.

Az első visszhangot keltő konfliktusok a Kászonokban jelentkeztek (1990–1992), majd a Maros megyei Hadréven. (Ez utóbbit parlamentbizottság vizsgálta ki.) Lépnit kellett. A Kászonokban és máshol is létrejöttek az első roma óvodai, általános iskolai csoportok vagy osztályok. Erre kitört a botrány, főként az egyes civil szervezetek részéről, hogy diszkriminálják, sőt, szegregálják a Székelyföldön a roma gyermekeket. Ettől a vádtól majd mindenki bejedit, és elkezdtek szervezni a vegyes osztályokat. Ha kellett, erőszakkal is. Főként a városokhoz közeli falvakban lakó tehetősebb magyar szülők emiatt kezdték el a városi is-

kolákba íratni gyermekeiket, vállalva a mindennapos ingázás plusz terheit. A gyermekszám csökkenése miatt a városi iskolákban könnyen befogadták a faluról jött iskoláskorú gyermekeket. A folyamat felerősödésével párhuzamosan elkezdődött a falusi iskolák oktatási színvonalának a csökkenése. Ez olyan mereteket öltött, hogy adott pillanatban egy olyan községből, mint Csíkszentkirály, néhány esztendőben egyetlen (!) diáknak sem sikerült elméleti liceumba bejutnia!

A saját vétkemről ebben az ügyben csak annyit, hogy talán túl komolyan vettük a civil szervezetek hangos randalírozását, és nem álltunk ki kellő eréllyel a régiókbeli roma közösségek sajátos helyzetének megfelelően, a külön roma iskolai csoportok és osztályok (időleges, átmeneti) létjogosultsága mellett. Valóban, úgy hiszem, hogy a fentebb említett vádak túl komolyan vettük, és érdemben nem álltunk ki az akkor egyetlen lehetséges megoldás mellett, amely lehetővé tette volna a holtpontról való kimozdulást.

A fentiek igazolására még annyit: tessék megnézni a roma bűnelkövetők, garázdák, illetve a későbbi etnikai konfliktusokban szereplők iskolai végzettségének a statisztikáját, és az fölöslegessé tesz minden más kommentárt. A legutóbbi (2009) csíkszentkirályi kétszemélyes(!) konfliktus roma szereplőjéről mondta a helyi vajda:

„Két osztálya van, mint a vonatnak. S az is csak a papíron.”

II. tétel. Igenis, testvéreink!

A sors úgy adta, hogy mint volt politikai elítelt, aki nem volt – mert nem lehetett – párttag, egy városzéli ipari líceumban taníthattam Csíkszeredában. 1968–1990 között majdnem minden tanévben voltak roma diákjaim, akár általános, akár líceumi osztályban tanítottam. 1989 júniusában, a tanévvel kiértékelő tanári konferencián bizonyos bírálatokat fogalmaztam meg az iskola vezetésének, pontosabban az aligazgatónak a vezetési módszereivel kapcsolatban. Ezért őszel, büntetésből, a kilenc induló IX. osztály egyetlen magyar oktatási nyelvű építészeti szakosztályának lettem az osztályfőnöke. Abban az osztályban a tanulók közel egyharmada – szám szerint tizenegy – roma vagy romával való vegyes házasságból származó, halmozottan hátrányos helyzetű gyermek volt. Az említettek egy része, kozmási és nagytsunádi illetőségűek lévén, ezekről a településekről ingázott. Szinte havonta meglátogattam lakóhelyükön ezeket a tanulókat, hogy rendszeresebb iskolába járásra ösztökéljem őket. (1989. december 22-én, pénteken délután is családlátogatáson voltam Zsögödben és Nagytsunádon). Ezek a családlátoga-

tások – be kell ismernem – egész sor lappangó vagy evidens előítéletemet zúzták szét. Ami a legfontosabb: mindegyik és minden esetben azt tapasztaltam, hogy ezeknek a szegény embereknek a legfőbb vágya, hogy befogadják, hogy elfogadják őket, egyenlő honfitársakként a székely falvak közössége!

Egy számomra döbbenetes epizód szemtanúja voltam 1990 májusában. A parlamenti választási kampány záróakkordjaként a nagytsunádi kultúrházban találkoztunk, csíki képviselő- és szenátorjelöltek a választókkal. Nekem az tűnt fel, hogy a helybeli roma közösség tagjai kivétel nélkül a kultúrház emeleti lelátóján tolongtak, míg a helybeli többség tagjai a földszinti padokban ültek, vagy körben, a terem szélén állva hallgatták meg a jelölteket. Felszólalásomban szöve is tettem ezt, de csak lesütött szemű válaszokat kaptam mind a két „tábor” részéről. (Ne felejtjük, mindez két hónappal azután történt, hogy Marosvásárhely főterén a láncokkal felfegyverkezve érkező cigányok az igencsak szorongató helyzetben lévő magyar tüntetők segítségére siettek, és percek alatt megfordították a „csata” sorsát). A felszólalásomat így kezdtem: „Testvérek! Végignézve mind a földszinten ülőkön, mind pedig az emeleti lelátón szorongókon...” Felszólalásom végén fentről heves, pergő taps, lentről a vendéglő kijáró kötelező, de langyos taps volt a visszajelzés. Utólag az egyik kollega évekig „cukkolt” azzal, hogy nekem a tsunádi cigányok a testvéreim... Soha nem tudtam megérteni, főként képtelen voltam derülni a szellemességén...

III. tétel. Elődeink megbecsülték őket

Mielőtt bármely következtetés levonására vetemednék, szükségesnek tartom leszögezni, hogy szűkebb pátriánkban, de egész Erdélyben a cigányság integrációjának egy több évszázadra visszanyúló és jól követhető története van. Erdélyben a cigányok nem voltak a legelemibb jogaitól megfosztott rabok, mint túl- és dunai fejedelemségekben egészen a legújabb kor küszöbéig, s így elvben akadálytalanul részt vehettek a XIX. századi nagy nemzet- és társadalomépítő programokban, illetve haladhattak annak a lépcsőfokain.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában az 1867-es kiegyezés utáni évtizedekben egyre inkább divat lett a cigány nyelvvél, zenével foglalkozni, az irodalomban pedig nem csak Jókai regényeiben vagy Vörösmarty Mihály verseiben jelennek meg pozitív szereplőként a cigány közösség egyes tagjai. A Habsburg-ház „magyar ágát” képviselő József főherceg nemcsak, hogy megtanulta a romani nyelvet, de egy magyar–cigány szótárt

is összeállított. Mi több, a XX. század elején divat lett egyes erdélyi vezető körökben egy-egy „világszép” cigánylányt feleségül választani. Én is ismertem még azt az egykori kolozsvári bankár-vezérigazgatót, akinek a „világszép” cigány feleségétől született fiából igen neves és Budapestben ma is nagyra tartott magyar író lett.

De ha minderre valaki azt mondja, hogy egy-egy kiragadott példa nem bizonyító erejű, annak felsorolok néhányat a XX. századi csíkszeredai cigány elit tagjai közül, akikre valóban büszke volt városunk lakossága, nemcsak elfogadta, de a soraiába tartozónak is tartotta őket.

Idős Miczi Miska bácsiról, zenekari primásról, erről a szemüveges, választékos és halk szavú úriemberről azt suttozták, hogy a budapesti Zenekonzervatórium végzettje. A disztintíván öltözködő, kövérkés klarinétos még a kórházi főorvosnak és az alispánnak is „Suba úr” volt. Az ifjabb Miczi Mihály „civilben” banktisztviselő, szabadidejében pedig kitűnő hegedűs volt. A barátja és kortársa, Dima Jóska, mindannyiunk barátja, akiről úgy hírlert, hogy csodagyerek volt, mert már 8 évesen is úgy hegedült, mint felnőtt korában. Én középiskolás diákként Jónás Bandi bácsihoz jártam klarinétórákra, aki az akkor Művelődési Ház (a mai Femina-blokk helyén álló Athenaeum) zenei szakirányítója volt. A testvére, Gábor, Udvarhelyen volt zenei szakirányító, másik testvére, Béla, amellel hogy jó képességű szalonzongorista volt, Bukarestben elvégezte a testnevelési főiskolát. Tehetségos futballista volt, később a csíkszeredai sportiskola mindenkiel úriemberként bábó igazgatója lett.

1951-ben vagy 1952-ben érettségizett a gimnáziumban az a Farkas Pista, aki miután kitűnő eredménnyel elvégezte az orvosi egyetemet Marosvásárhelyen, tanársegédként az egyetem oktatói karába emelkedett, s mint ilyenről itthon a legnagyobb elismeréssel beszéltek. (Apám mesélte egyszer, hogy diákként a Farkas Pista nagyapjához járt, úgy 1920 körül, brácsaórákat venni, s hogy bár szerényen éltek, a tisztesség és a civilizált hang dominált a családban. A házuk a vasútállomásnál, az Erzsébet-kerttel átellenben állott, a mai tömbházak helyén.) És szinte elfelejtettem osztálytársamat és lelki barátomat Tikét, azaz Bozsodi Tibort. Tike egy rendkívül sokféle tehetséggel megáldott, megnyerő egyéniségű tagja volt az osztályunknak. Több sportágban, köztük asztaliteniszben egészen rendkívüli tehetség volt. Később banktisztviselő lett. Örök egy kisméretű fényképet, amelyen ketten, enyhén összehajtott fejfel vigyorgunk bele a nagyvilágba. Soha nem fordult meg a fejemben, hogy azért, mert a borszíne jóval sötétebb az

enyémnél, másképp néztek rá, mint a többi osztálytársaimra. Pedig akkoriban, közvetlenül a második világháború után, éppen csak, hogy kimásztunk a különböző fajlétektől mélyen megfertőzött világból...

De ugorjunk az időben, 1962-ben, munkásként a csíkszentkirályi „dongagyár” parkettészlegén, majd a villany-motor-tekercselő műhelyében dolgoztam. Ott volt munkatársam, többek között, az a poklondfalvi Gránca Karolina, akit minden munkás tisztelt a pártatlanságáért és a munkások jogai melletti kiállásáért. Szakszervezeti bizalmi volt, de sokat tett, főként a munkások munkakörülményeinek javításáért. És lehetne hosszan folytatni a sort, mert ez volt nagyjából a helyzet Székelyföld majd minden településén.

IV. tétel. Feloldhatatlan paradoxon és etnikai diverzió

De akkor mi történt, ami ezeket a normális társadalmi folyamatokat leállította, sőt, helyenként meg is fordította?

A roma közösségek általános és nagyméretű leszakadása tény. Ez a leszakadás az oktatás-nevelés-képzés terén a legsúlyosabb, és a következményei is többnyire innen erednek. De onnan is, hogy egyre nehezebb egy egész közösségnek tengeni-lengeni az állandó éhezés és a létminimumot sem biztosító állami segélyek között.

Azt hiszem, minden felelősen gondolkodó székelyföldi értelmiségi – és nem csak ő – fel kell tegye magának a kérdést: te mit tennél, ha a gyermekeid éhezniének és közben látnod kellene, hogy a település, amelyben laksz, mezőgazdasági, tehát élelmentermelésre alkalmas területének egyre nagyobb hányada marad megműveletlenül, avagy parlagon? A dilemma egy egyelőre feloldhatatlan paradoxonként írható le: egyre több az éhező roma gyermek és egyre kevesebb a székely gyermek valamint a megművelt (ugyancsak székely) föld.

Ezelőtt vagy tíz esztendővel azt kérdeztem az egyik alcsíki polgármestertől, hogy van-e a községnek (mint jogi személynek) saját birtoka. – Elég van! – jött a válasz. – S akkor miért nem adtok, jelképes bérért vagy a köz javára munkával vagy ledolgozásért bár tíz-tíz ár földet, s egy-egy darab havasi kaszálót minden sokgyermekes és éhező roma családnak, hogy megtermelhesse a téli pityókáját és a téli szénáját egy ténenként vagy egy-egy igazlónak? Hogyha pedig mindezek után is lopáson fogod, akkor nyugodt lelkiismerettel tudtad küldheted. – Igen, jó megoldásnak tűnik – mondta a polgármester, - de ki meri ezt megcsinálni? Ki mer szembenézni a falu közvéleményével, amely úgy tartja, nekem sem adott senki m egy bárázda földet sem ingyen, akkor

miért kapjon az olyan, aki nem dolgozott meg érte?

Ezek után azon morfondírozom, hogy elmennék-e én is a mezőre egy veder pityókát lopni, vagy elmennék-e éjjel egy szekérdérék füvet kaszálni, ha az éhségtől sírnának a gyermekeim az otthonnak nevezett szűk putrimban? Sőt, lehet, hogy még ennél is súlyosabb cselekedetekre vetemednék...

De talán – szólal meg bennem a pedagógusi optimizmus – nem tudnék kegyetlen lenni azzal a nélkülözővel szemben, aki nyolc-tíz évig osztálytársam volt az iskolában... Íme, miért tartom kriminális cselekedetnek azt, hogy 1989 után iskola nélkül hagyta felőlni néhány generációt!

Persze, a problémának lehet a demográfiai változásokkal összefüggő tömeglélektani aspektusa is: egy fogyó többség és egy, ugyan nagyon leszakadt, de a számbeli arányának a növekedését egyre inkább érzékelő kisebbség egymásnak feszülése. (Egy bukaresti politológus nekem pontosan kiszámította, hogy a jelenlegi népesedési trendek folytatódásával mikor fog az utolsó magyar is eltűnni Erdélyből a XXI. században! Egy ifjú és magas képzettségű roma „titán” pedig azt számította ki, hogy hány esztendő múlva kerül a roma közösség relatív, majd abszolút többségbe ebben az országban.)

Létezik egy másik aspektus is, bizonyos hazai titkoszolgálatoknak az a jól átgondolt törekvése, hogy a magyarul beszélő székelyföldi roma közösséget leválassza – előbb elektorális, aztán kulturális, politikai, majd etnikai és nyelvi szempontból. Ne feledjük: azoknak a marosvásárhelyi, illetve Marosvásárhely-környéki romáknak a gyermekei, akik 1990 márciusában azt skandálták, hogy „Ne féljete magyarok, jönnék a cigányok!” - többségükben ma már nem, vagy nem szívesen beszélnek magyarul...

A tét tehát világos: a Székelyföld magyar többségének a belátható időn belüli megváltoztatása. Bizonyos számítások szerint a jelenlegi 70–75 százalékos magyar többséget 2025–2030-ra 50–55 százalékos román+roma többség válthatja felfel. Akkor pedig igazán felesleges az autonómia megvalósításának a mikéntjéről vitatkozni. Sokkal inkább a második és a harmadik gyermek vállalását kellene ösztönözni, segíteni, támogatni a székelyföldi magyar családokban, valamint a töké ideirányítását szorgalmazni mindenhol, ahol lehet, és ami talán a legfontosabb: elfogadni és befogadni azokat a roma közösségeket, családokat és egyéneket, akik még azonosulni hajlandók velünk, céljainkkal, nyelvünkkel, kultúránkkal, hagyományainkkal - amíg nem vadítják el őket teljesen mellőlünk. (két oldalról is!)

Nagy Benedek

Magyar filmhét Bukarestben

A házigazda bizakodik

► **A bukaresti Magyar Kulturális Intézet igazgatója, Bretter Zoltán szerint:**

– A tavalyi évhez képest a nagy újdonság az, hogy akkor a második kiadása volt ennek a magyar filmhétnek, most pedig a harmadik. És ez nem vicc! A magyar filmhét olyan intézménnyé kezd válni Bukarestben, amelyikre számítani lehet. Megpróbáljuk a legújabb magyar filmtermést idehozni, és az az újdonság, amit a filmek mutatnak. Már a tavalyi filmeken is észrevehető volt, hogy a magyar filmgyártásban egy kemény vonal az uralkodó, azaz a társadalmi problémáknak egy olyan szókimondó bemutatása, amely egyrészt már reflektál a '89–90 óta eltelt 20 évre, másrészt olyan társadalmi realitást mutat, amely helyenként legalábbis durva, ha nem is viszályos, de mindenképpen félelmetes. Tudomásul kell vennünk, hogy ilyen világban élünk, és ezt a filmek kezdik észrevenni, nem takarják el valamiféle művészeteskedés fátyla mögé. Lehet, hogy ez lesz az újdonság jövőben is.

► **A magyar filmhét utolsó két napján kisjátékfilmeket és dokumentumfilmeket is műsorra tűztek. Ez is állandó újdonság?**

– Igen, ezek voltaképpen a műhelymunkát próbálják bemutatni. Társadalmi realitásokról beszélünk meg, viselkedésmintákról, amelyek mindinkább terjednek a demokráciával megáldott országokban. Ezek a dokumentumfilmek bemutatják azt a valóságot, amiből a nagyfilmek is inspirálódnak.

► **Mennyire nyitott erre a román közönség?**

– Tavalyi téli ház előtt játszottuk a filmjeinket, az idén sem panaszkodhatunk. Voltak sokkoló pillanatok, és a román közönség nyitott ezekre a filmekre, ugyanakkor meg-

történik, hogy azt a fajta realitást, amivel sokszor a néző maga nem hajlandó szembenézni, nem fogadja be, inkább azt mondja: ilyen nincs. Márpedig a film pont azt akarja bemutatni, hogy a valóságban ilyen van. Még akkor is, hogyha túlzás, még akkor is, hogyha a szereplők olyan szöfordulatokat, kifejezéseket használnak, amelyek nem kellemesek a fülnek. Mint például a *Nem vagyok a barátod* című film, amely úgy érzem, mély nyomot hagyott a nézőben. Nagyon is figyelemre méltó film.

Immár nem vagyunk adósok

► **Demeter András, a művelődési minisztérium tanácsosa szerint:**

– Nagyon fontos az, hogy létezik a bukaresti magyar filmhét, hogy nem szakadt meg a sorozat, harmadszorra is megszerveztük. Én 2006-ban voltam először a budapesti román filmhéten. Akkor jöttem rá, hogy bár két ország közötti egyezmény létezik, a román fél adósa ennek a történetnek. S ahogy hazajöttem a budapesti román filmhétéről, rögtön nekiálltam a tárcát kapacitálni arra, hogy ezt erkölcsileg, szakmailag, sőt politikailag is megszervezzük. S íme eljöttünk a harmadik kiadásig, immár nem vagyunk adósok, és nagyon fontos az, hogy amíg az első magyar filmhéten nagyon kevesen voltak, tavaly már sokkal többen jöttek el, idén telt házzal indult a rendezvény. És előbb-utóbb, ahogy az igazgató úr is mondta, intézményesül ez a filmhét. Beépül a köztudatba, és része lesz a bukaresti kulturális kínálatnak.

A filmhét Pálfi György *Nem vagyok a barátod* filmjével indult. Vetítés után a nézőknek alkalmuk volt kérdéseket feltenni, beszélgetni a filmben szereplő Fátyol Kamillával, Gosztonyi Csabával és

Szülek Istvánnal. Először Fátyol Kamillát kérdeztük a film születéséről.

Mernek kérdezni

F. K.: Volt egy casting, ahol beválogattak kilenc szereplőt. A forgatást megelőzően volt egy hét, amikor egy színházban össze voltunk zárva reggeltől estig, és nagyon sokat beszélgettünk saját életünkről, tapasztalatainkról. Ott kialakult egy olyan fajta bizalmi viszony, ami megalapozta ennek a forgatásnak a munkáját.

► **Mennyire improvizáció és mennyire színészi játék az, amit a filmben látunk?**

F. K.: A film improvizáció.

percel Gyuri mondott egy pár instrukciót –, hogy milyen viszonyban vagyok a partnerrel, most éppen milyen helyzetben vagyunk, meg még annyit, hogy merrefelé kéne menjen a jelenet. Volt olyan, hogy ellentétes instrukciót kaptunk a partnerrel, ami később derült ki. Minden improvizáció, itt mindenki improvizált, a rendező, az operátor, a gyártásvezető, meg mi is.

► **Mennyire tud egy színészi képzettséggel rendelkező személy természetesen mozogni a kamera előtt?**

F. K.: Nehéz volt. Szerintem ez nemcsak egy színésznek, hanem mindenkinek nehéz feladat, hogy tudjon olyan

zött, melyiket vállalná szívesebben?

F. K.: A megírt szerepnél az a kihívás, hogy azt hogyan tudom a sajátomévá tenni, az improvizációnál pedig hogyan tudok saját magam lenni.

► **A film vetítése előtt elhangzott, hogy talán durva lesz, meg sok benne a meglepetés. Ezek után mit várhatok a közönségtől?**

F. K.: Mindenhol így van bekonferálva, hogy szélsőséges, kísérleti film, de hát az is, kísérleti film. Durvának is durva, de szerintem ez az improvizációs jellegéből fakad. Olyankor az ember valami szélsőség felé megy, akkor éri, hogy történik valami.

úgy vettem észre, hogy nagyon jól fogadták. Nagyon jó, hogy a nézők ilyen élénken bekapcsolódtak a beszélgetésbe, és hogy ilyen sok kérdést vet fel ez a film. És olyan kérdéseket, amelyeket a film láttán meg mernek kérdezni.

A meglepetésre épített

Az Andrást alakító Gosztonyi Csaba úgy értékeli, bár a magyarországi kritika negatívan fogadta, épp az jó a filmben, hogy elég szélsőséges érzelmeket vált ki a nézőben. Mivel a szereplők egy része nem hivatásos színész, megkérdeztük Gosztonyi Csabától:

► **Mivel foglalkozik, amikor nem filmez?**

G. Cs.: Nem vagyok képzett színész. A Pázmány Péter katolikus egyetemen végeztem bölcsészkaron, magyar szakos tanár a végzettségem, de reklám szakmában dolgozom. Egyébként pedig a Táp színháznak vagyok a művésze, s vannak különböző felépéseink Budapesten. Ez az első filmem, soha előtte és azóta sem játszottam filmben. Nagyjából egy héttel tartott, amíg egy színházi workshop-szerű gyakorlaton egymásra hangolódtunk. Utána kialakult egy viszonyrendszer: ki kinek a felesége, barátja, barátja. Akkor elkezdődött egy olyan történet, amiből valójában csak sarokpontokat fogalmazott meg a rendező, de ezen túlmenően a zöme rögtönzésekből állt. Húsz napig tartott maga a forgatás.

► **Nagy kihívás volt?**

G. Cs.: Nagyon kellett koncentrálni, nagyon kellett járjon az ember agya ahhoz, hogy ne hibázzon, hogy érvényes legyen, amit előad. A rendezőnek nagyon fontos volt, hogy ne tűnjön játéknak, hanem legyen nagyon hiteles, már-már életközeli.

A magyar filmhét keretében bemutatott *Nem vagyok a barátod* című film három szereplője

Hogy mennyire volt benne színészi játék, azt nem tudom. Nem volt úgy, hogy egy konkrét jelenetnek kell legyen egy konkrét eleje, közepe, vége, és nagyjából ezek a szövegek hangozzanak el. Azt hiszem ilyen velem nem történt. Annyit tudunk – mindig nagyon későn, tehát „Tessék” előtt három másod-

lenni, amilyen: ne akarjon tetszeni, ne akarja hogy szeressék, hogy utálják, ne akarjon kiváltani semmit, csak létezzen, és szerintem minden embernek ez egy nagyon nagy vágya.

► **Ha választhatna egy forgatókönyves film és egy ilyen improvizációs film kö-**

► **Hogyan fogadta ezt a filmet a közönség a különböző fesztiválokon, amelyeken megjelent? És mit gondolsz arról, ahogy a bukaresti közönség fogadta?**

F. K.: Karlovy Varyban nagyon jól reagáltak rá. Budapesten nem tudom, hogyan reagáltak. Itt Bukarestben, a vetítés utáni beszélgetésen

Márton Áron emlékezete

*Non recuso laborem
(Nem utasítom vissza a munkát)
(Márton Áron)*

Kalmár Zoltán

„Az osztrák császári államtól keletre, a magyar Alföldből kiemelkedik egy nem túl nagy, de szépségében és természeti kincseiben gazdag felföld. Felszine kerek 61000 négyzetkilométer. Hozzácsatolódik Magyarország északi dombhullámaihoz, a Kárpátoknak nevezett hegyláncok körülvéve. Beljebb haladva az országban 7000 láb magas sziklacúcsok és nagyobbak (a legmagasabb csúcs 2543 m), amelyek az év legnagyobb ré-

szében vakító hóval takarva a kék égig emelkednek. Csak kevés átjáró nyílik a Duna alsó szakasza és kelet, a távoli orosz szláv mezőség felé. Tehát mintha az Úr maga az országot a nyugat-európai kultúrának a védelmére állította volna oda. Az ország meglepő mennyiségű sötét és mindenféle fémet tartalmaz, az életet mentő vastól az azt tönkre tevő aranyig. Számátlan gyógyforrás buggyan elő a földből, patakok és folyók teszik szebbé és öntözik a földet. A napsütötte domboldalakon érik a szőlő, és virágozik az értékes gyümölcsfa, a mezőkön ringó búzatábla; vadászni való vadak szelik át az erdőket, háziállatokban nincsen seholy hiány. Ez az or-

szág Erdély, és ha lakói valamiben hiányt szenvednek, azért csak ők a hibásak” – ezt írta Erdélyről Georg Daniel Teutsch, a szászok nagy püspöke 1858-ban.

Ennek a gyönyörű országnak, amelyet Móricz Zsigmond nem hiába nevezett Tündérváznak, a székelymagyar szülőtte Márton Áron, a legendás életű római katolikus püspök. 1896. augusztus 28-án látta meg a napvilágot a harisnyás székely, csíkszentdomokosi földműves, Márton Ágoston és Kurkó Julianna harmadik gyermekeként.

Kezdetől fogva székelymagyarságához való hűségére és vallásosságában állhatatoságra nevelték – ezt szívta

magába a Hargita fenyőállatával együtt. Lelkiismeretének hangja a papi pályára irányította, ahol rendületlen céltudatossággal küzdött a legmostohább időkben is népéért, tekintet nélkül a székelymagyarság vallási sokszínűségére.

Érdemeit elismerve, XI. Pius pápa 1938 őszén az erdélyi római katolikus egyházmegye püspökévé nevezte ki. 1939. febr. 12-én szentelték püspökké a kolozsvári Szent Mihály-templomban. Bejárta Erdélyt, lelket öntött a csüggedőkbe, idejében észrevette a román asszimilációs törekvéseket, a görög-keleti egyház székelyföldi terjeszkedését, és erőt sugárzó prédikációiban a megmaradásért

való küzdelemre buzdított. Ezért volt ő nem csak az egyháza, hanem egész Erdély magyar püspöke.

Életének két nehéz időszaka volt: egyházmegyéjének kettészakítása a bécsi döntés által, amikor Erdély északi felét Magyarországhoz csatolták, és a kegyetlen kommunista diktatúra ideje, amikor fondorlatos úton törbecsálták és börtönbe vetették.

A második világháború idején, amikor az embertelen rasszizmus szedte az áldozatait hazánkban is, egy kolozsvári látogatása alkalmával, a Szent Mihály-templom szószerűről erőteljes szavakkal tiltakozott a faji üldözés megszüntetését követelve, ami akkor nem volt kockázatmentes. Idézem, Domokos Pál Péter *Rendületlenül* című könyvéből az erre vonatkozó, 1944. május 18-

án elhangzott beszéd egy részét: „Értesültem, hogy híveim az egyházmegye legkelemből határától kezdve mélyéig megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanúgy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket... A keresztény érzése... ösztönösen tiltakozik, ha azt tapasztalja, hogy emberekben az emberi méltóságát megalázzák, és embereket jogaikban vagy emberi jogaik védelmében korlátoznak a véleményük vagy vallási mivoltuk miatt...”

S mintha előrelátta volna saját tragikus jövőjét, így folytatta az általa felszentelt szerepéhez szólva (szerep az áldozópapnál alacsonyabb

Nyilván az volt kihívás, hogy ebbe valami színészséget is csempésszünk egyszersmind. És az is, hogy mondjuk magunkból előhozzunk olyan mély rétegeket, amik a filmben látszanak, és amit nyilván a hétköznapiakban nem tehetünk meg egyébként.

▶ A rendező valamennyire elmondta, hogy ő mit várna el egy bizonyos helyzetben?

G.Cs.: Volt, amiket kért, hogy tegyünk meg egy jelenetben belül, de ezt csak közvetlenül a jelenet előtt közölték, és nem mindegyikünkkel. Megtörtént, hogy a partnerem tudott valamit, amit én nem tudtam, és fordítva. Mindig ezekre a meglepetésekre épített. Először volt valamilyen elképzelése, hogy hova szeretné vinni a történetet, utána viszont ez nagyon nehezzé vált, mert nem nagyon kötött meg minket abban, hogy merre vigyük a sztorit. Ezért egy idő után elkezdett lineárisan forgatni, ami ugye azt jelenti, hogy a forgatás követte a jelenetek egymásutánját – néhány utó- vagy pótforgatással – és aztán a vágóasztalon állította össze azt, amit most lehet látni.

▶ Forgatás előtt levetítették az ovisokról szóló kísérőfilmet. Volt ennek kapcsolata magával a filmmel a színészek szemponjából is?

G. Cs.: Játsoztunk azzal, hogy vajon melyikünk melyik karakter lehet, de ez egy játékon volt, és annyi. Nyilván láttuk a filmet, ennek van egy hosszabb verziója is, azt megnéztük, beszélgettünk róla. Abból az egy héttől, amit a forgatás előtt együtt töltöttünk, egy jó három-négy óra azzal telt, hogy ezzel a kisfilmmel meg magukkal a gyerekekkel foglalkoztunk, de nincsen közvetlen kapcsolat a gyerekekről és a felnőttekről szóló film között. Dramaturgiailag a rendező nem építette arra a filmet, hogy mi bármit beemeljünk ebből, vagy a karakterek közül bármelyikkel rokonuljunk.

▶ Hogyan fogadta a közönség a filmet?

G. Cs.: A fesztiválközönség nagyon szerette, Magyarországon is. A magyar kritika zömmel utálta. Itt is, a bukaresti bemutaton is kiderült, hogy eléggé szélsőséges érzelmeket mozgat meg a film, ami szerintem jó. Engem nem zavar, ha utálják. Nyilván nagyon sokan tartják ezt a filmet zavaróan intimnek: olyan közeli a kamera, amilyen közelséget nem szoktunk meg, olyan intimitások vannak benne, ami nem a meztelenségben ragadható meg, hanem inkább abban,

most egyszerre. Nekem nagyon fontos volt, hogy románok és magyarok együtt nézzenek meg egy ilyen magyar filmet, ami valójában csak annyiban magyar, hogy Peszeten játszódik, és talán van néhány magyar sajátossága, de ez történhetne akár itt, Bukarestben is.

Távolabbról könnyebb

A harmadik szereplő, Szülek István elmondta, hogy ő sem színész, hanem szociális munkás, hajléktalanokkal

megszemélyesítettem, az egy erőszakos, öntörvényű személy, és nekem ezt le kellett raknom, nem viselkedhettem úgy a családban. Nagyon nehéz volt elszakadni tőle minden egyes alkalommal.

▶ Megmondták, hogy milyen legyen? Vagy önre bízták?

Sz. I.: Nem mondták meg, hogy milyen legyek, még csak utasításokat se kaptam, arra se, hogy körülbelül milyen lehetek. Ez teljesen az én választásom volt, az én el-

Bretter Zoltán, a bukaresti Magyar Kulturális Intézet igazgatója

Fotók: ÚMSZ

hogy ilyen dolgokról nem szoktunk beszélni, vagy négy fal közt marad, és itt mégsem maradt a négy fal között. Alapvetően a közönség jól fogadta...

▶ Miket kérdeztek a bukaresti vetítés után?

G. Cs.: Nagyon érdekes volt. Azt szeretném csak elmondani, hogy itt volt a legjobb közönség – viccen kívül. Nagyon élvezték, hogy mindenkinek volt kérdése, ott maradtunk a vetítés után majdnem egy órát még. Ilyen a jó közönség. Tényleg megmozgatta őket, kérdeztek. Azt igazából visszaidéznem nem tudom, hogy kérdeztek-e olyant, amit még nem kérdezett más. Nagyjából nyolc-tíz helyen kérdeztek annyi mindent, amennyit itt

foglalkozik. Nem tervez több filmszereplést.

▶ Önnek is nagy kihívás lehetett a filmezés.

Sz. I.: Nagyon élveztem a forgatást. Kicsit belelátam abba, hogy a színészek munkája mégsem olyan könnyű, mint ahogy én azt képzeltem. Nem csak arról szól, hogy odamennek és játszanak, hanem nagyon fárasztó és megterhelő munka mind szellemileg, mind fizikailag, akár a hajnali forgatások, a tizenkét, néha tizennégy órás folyamatos készenlét. És külön gond a szerepet kikapcsolni, mert hazaviszi az ember, és le kell rakni, ezek mind nagyon nehéz feladatok. Kihívás volt főleg a szereptől elszakadni, nekem ez volt a legnehezebb. Akit én

képzelem. Az a személy, akit a filmvászonon játszom, teljesen az én képzeletem szüleménye, valahol belőlem táplálkozva, az én rejtett vágyaimból, hátrányaimból, gyengeségeimből született.

▶ Miért alakult úgy, hogy nagyon kevés remény vagy pozitív dolog van a filmben?

Sz. I.: Lehet, hogy ha a filmet egy fél évvel később forgatjuk, akkor pozitív vége lett volna. Akkor viszont, abban a helyzetben ez lett. Január volt, hideg volt és az emberek rosszabb kedve volt. És gondolom, körülöttünk a világ se arra mutat, hogy valami pozitív változás történik. Ez rányomta a hangulatát a filmre, minden szereplőre, a rendezőre mindenkire. De elképzelhető, hogy fél év-

vel vagy egy évvel később, hogyha körülöttünk egy kicsit reményteljesebb a világ, akkor a film is pozitívabbra sikerült volna.

▶ Hogyan értékeli a film által kiváltott reakciókat?

Sz. I.: Itt, Bukarestben, azt hiszem, olyan fogadtatása volt, amilyen talán még sehol. Nekem úgy tűnt, hogy talán Budapesten értették a legkevésbé, hogy mit is szeretnünk volna mondani. Lehet, hogy rosszul látom, lehet hogy az otthoni közönségben egy kicsivel több reakciót vártam. De úgy éreztem, mind Karlovy Varyban, mind itt, Bukarestben, hogy sokkal jobban, nyitottabban álltak hozzá a nézők. A film utáni beszélgetéseken a nézők odajöttek és olyan értően, olyan lényegre törően kérdeztek vagy mondtak véleményét, hogy gyakran úgy érzem, hogy saját gondolataim, szavaim jönnek velem szembe, amiket én is magamban megfogalmaztam erről a filmről.

▶ Vajon miért más a film fogadtatása itt, mint otthon?

Sz. I.: Senki nem lehet próféta a saját hazájában, viszont talán ez a bukaresti élet, a bukaresti emberek ugyanazokkal a problémákkal, nehézségekkel küzdenek, mint mi. Azt gondolom, hogy közel vagyunk egymáshoz. Viszont a filmet látva egy kicsit távolabbról szemlélhetik önmagukat, és ezért talán könnyebben beleélik magukat, jóllehet arról van szó, hogy ugyanazok vagyunk, ugyanazok a gondjaink.

Abszolút siker

A filmeket vetítés előtt Radu Igazság, a bukaresti Művészeti Egyetem tanára mutatta be, majd ő moderálta a beszélgetéseket is a vetítések után. Radu Igazságot a Magyar Kulturális Intézettel való együttműködéséről kérdeztük.

R. I.: Ez a kapcsolat már régóta megvan a Magyar Kulturális Intézettel, néha megkérnek, hogy segítsék. Nagyon

érdekesek voltak a filmek, a témák, minden nap egy más típusú film. Szombaton egész nap dokumentumfilmek voltak, amelyekben a valóság még erősebb, durvább, mint ezekben a fikciós filmekben. Én nagyon szerettem ezeket a filmeket. Ismert dolog, hogy a magyar dokumentumfilm-iskola nagyon erős. Nagy élmény látni a filmjeiket.

▶ Hogyan jellemezné a közönséget?

R. I.: Nagyon sokan jönnek, és szeretnek beszélni a film után, és az első este itt volt három szereplő, akiktől sok információt tudtunk meg. A *Nem vagyok a barátod*, nagyon furcsa film. Improvizáció, workshop típusú film. De a nézőt ez nem zavarta, sőt. Mikor a színészek elmondták, valójában hogy is történt, milyen volt a forgatás, hogy jött ki a sztori, nagyon érdekes volt mindenkinek. Órákig beszélgettünk erről a filmről, ritka alkalom volt. Nagyon érdekes a szereplők számára is, mert ők többségükben nem profi színészek. Egy hatalmas casting után kerültek a csapatba, és nekik is ez egy nagyon nagy élmény.

▶ A magyar filmhét befejezéseként a romániai filmforgalmazó, a Transilvania Film a Hollywood Multiplex moziban bemutatta az első angol-román-magyar koprodukción, a Katalin Varga című filmet, az angol Peter Strickland rendezésében, amelyet a bukaresti mozik is műsorra tűznek.

R. I.: Ez egy nagyon jó hír, mert megvették a filmet, és vetíteni fogják Romániában. Nem mindennapi esemény, hogy egy angol-magyar-román film itt is fog menni a moziban. Ez abszolút siker. Tavaly volt itt (a magyar filmhét keretén belül) egy nagy, egész estés beszélgetés a jövőbeli román-magyar filmkoprodukción. Ilyen típusú filmek már vannak, úgyhogy ennek megvan már az eredménye, s remélem, hogy nem állnak meg itt.

Forró Zsófia

rendű pap, K.Z.): „Kedves fiam! Két hónappal ezelőtt, amikor a szerpapságot feladtam nektek, azt mondtam: lehet vértanúságra avatlak föl titeket. S ezt megismétlem most is: lehet, hogy üldöztetéseket kell elszenvednetek, lehet, hogy gúnyolni fognak és sárral fognak megdobni titeket; lehet, hogy hála és elismerés helyett hálátlanság lesz a fizetségtek. De a szent hivatallal járó kötelességek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem börtön, sem emberi tekintet. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldözés és börtön nem szégyen, hanem dicsőség.”

A kommunista diktatúra idején, 1949. január 16-án számos más, értékes magyar emberrel együtt letartóztaták. A koholt, hazug vádak alapján hozott ítéletet 1951. augusztus 7-én mondták ki

ellene. Ugyancsak Domokos Pál Péter könyvéből tudhatjuk meg az ítélet tartalmát: a) 10 évi nehéz börtön és 5 évig politikai jogainak felfüggesztése összeesküvésért; b) életfogytiglani kényszermunka hazaárulásért; c) 25 évi kényszermunka, valamint politikai jogainak 10 évi felfüggesztése hazaárulásért. Teljes vagyonek Kobzás és 10000 lej perköltség megtérítése. Mondanunk sem kell, hogy ezekből a vádakból egy szó se volt igaz. Márton Áron méltósággal viselte a megaláztatásokat. Miközben ő börtönben volt, a kommunista hatalom „béke papokkal” próbált éket verni az egyház egységébe. Kevesen csatlakoztak ehhez a mozgalomhoz. A püspököt, hatalmas nemzetközi nyomásra, 1955. március 25-én szabadon engedték, de 1956-ban

korlátozták mozgási jogát, 1967-ig nem hagyhatta el a gyulafehérvári püspöki palotát. A hatóságok azt remélték, hogy bosszút fog állni a „békepapságba” tévelyedett papokon. Tévedtek. Nem ez volt a fő gondja. Rendet teremtett az egyházmegyében, és visszaállította a papság egységét. 1980. szeptember 29-én tért örök nyugalomra. Az ezeréves gyulafehérvári székesegyházban temették el. Emléke legyen áldott.

Ui. A román kommunista törvénykezés égbekiáltóan hamis ítéleteivel hagyományt teremtett, amely túlélt a rendszert. Amikor például az 1990. márciusában leitatott, félrevezetett Görgény-völgyi parasztok gyilkos szándékkal törtek, zúztak, gyilkoltak Marosvásárhelyen, a tetesek helyett a várost védő magyarokat és cigányokat itélték el.

Heltner – Heltensis – Heltai

Folytatás az 1. oldalról

Ugyan nem vagy méltó, hogy együtt mellettem élj. Mert én szép egyenes és magas vagyok, annyira, hogy tetejem a fellegeteket feléri (...) De te kicsoda vagy? Ott állasz, mint egy méhkaptár, alacson, és minden ember megutál. Ez okaért nem vagy énhoz hasonló. Felele a galagonyatevis: Igazat mondasz. Szép vagy és én igen hitván természetű vagyok. Sem vagyok hozzád hasonlatos (...) Mostan úgy vagyok, igen fenn vagy véle, és teljességgel megutáltál engemet, és a dücsőség mind neked áll. De ha kevés idő múlva eljő a favágó és megkezdi kerengeni és éles fejszével tevedet kocogtatni és a földre leejteni és szép ágaidat lenyenesni, vaj mint akarnád, ha te is olyan bokor tevis volnál (...)” (XCIII.fabula).

Természetesen vetődik fel a kérdés, hogy ez a nációjának privilégiumain és a maga lelkiismereti szabadságán érzékenyen örökődő szász prédikátor hogyan válhatott a nagy történelmi megpróbáltatások 16. századi erdélyi világában tudatos, termékeny magyar íróvá, amikor számtalan magyar kortársa veszett el a magyar kultúra számára.

A rá vonatkozó első biztos adat a wittenbergi egyetem 1543-as anyakönyvi bejegyzése: „Caspar Heltensis Transilvanus”. Ez a névalak megfelel a kolozsvári, szebeni, brassói német nyelvű dokumentumokban előforduló Helth, Heltner névformának.

Az erővonalak vizsgálatához kiindulópontként (egy későbbi, a felvilágosodás- és reformkori nemzetfogalom árnyékoló hatása alatt) kissé sarkítva, feltehetjük a kérdést, hogy a szász Johannes Heltner fia, Heltai Gáspár Kolozsváron magyarnak tartotta-e magát, vagy nem, magyar irodalmi működése szász származásának megtagadását jelentette-e, s ha nem, más anyanyelvű lévén, milyen hatások alatt, milyen indíttatásból szolgált a magyar írásbeliség.

A humanista történetíró, bibliafordító, szépirodalmi és nyomdász Heltai az új kor szakszavaként szilárdabban megpróbál tájékozódni a valóságban, s megkísérli, hogy a szabadabb mozgás első lehetőségeivel éljen. A korabeli erdélyi szellemi élet tarka egyvelegében az ideológiai filozófiai útkeresés, Wittenberg és Genf váltakozó eszmei hatása, a kivívott felekezeti pozíciók védelme az anyanyelvűség jegyében hatalmas duzzadt erőket foglalkoztatott. Szenvedély, dinamizmus, támadó alapállás jellemző a hitújítás minden válfajának terjesztőire. A reformáció egész kisugárzási területén a hitviták váltak a 16. század szellemi lovagi tornáivá. Püspökök és vándorpredikátorok középkori lovagok módjára bősztít, kérdő magatartással hívták

párviadalra az ellenfelet. Ebben a szellemi harcban a reformáció rátalált az anyanyelvre, annak nagy hatóerejére az új áramlat eszméinek terjesztésében. Parázs vitákban csiszolódik szabotossá a magyar nyelv, megnő a szókinca, kifejező ereje. Az elvont dolgokat biblikus képekben érzékeltető beszéd és a hallgatók vagy olvasók meggyőzésére szolgáló fesztelen, létszerű, sokszor a durvaságig népies, szatirikus hangneme gazdagítja az éles fegyvernek bizonyuló anyanyelvet.

Luther és Melancthon társadalmi és egyházszerkezeti reformokhoz társuló művelődési programjában a szász polgár az emberi egyenlőség számára új etikai és esztétikai eszmények ígérését fedezi fel. Az egyéni érdem, a személyes emberi értékek iránti reneszánsz és a reformáció korában megnyilvánuló fokozott érdeklődés Heltait is arra kényszerítette, hogy elkötelezettséggel, céltudatosan a polgári nevelés szolgálatába álljon. A Bibliát németre fordító Luther Heltai ifjúkorában példaképpé emelkedett. A fél évszázad alatt 120 ezer példányban elkelt német bibliafordítás a Balassi vers jelentése szerint értelmezett jó hírnév szempontjából is szinte utólrhetetlen teljesítmény.

Az Erdélybe betűköllektívával hazatérő, vállalkozó kedvű, földi és égi elismerésre szomjúhozó szász patriciusivadék előtt felcsillant a lutheri tett megismételhetőségének lehetősége a Biblia magyarra fordítása és kiadása által. Ez a vállalkozás a 16. századi társadalmi-történelmi keretek között kiindulópontként indokolható a szász polgárnak és prédikátornak magyar szépirodá fejlődését.

Caspar Heltensis Transilvanus, a nagyszabású szenátor fia Wittenberg vonzásában válik az európai késő reneszánsz szellemiségében minden új iránt fogékony polgári értelmiség tipikus alakjává.

Melanctont követve szervez iskolát, könyvtárat, nyomdát a Brassóba visszatért Honterus János, és Wittenbergből tér meg Erdélybe protestáns könyvekkel megkristályozott Heltai Gáspár, hogy Hoffgreff Györggyel együtt nyomdát alapítson Kolozsváron, a 16. századi Erdély második legnépesebb városában, ahol nagy tervét, a Luther példájára lefordított teljes magyar Bibliát kiadását akarja megvalósítani.

Ha a magyar-szász kapcsolattörténeti adatok füzérét vizsgáljuk a 16. századi, mozgalmas, új eszméktől és indulatoktól fűtött Erdélyben, Heltai magyar szépirodá válása törvényszerű folyamatnak tűnik, amely a nagy ifjú tettvágyból, a bibliafordításból indulva, majd a körülmények lehetőségszűkítő hatása alatt, szubjektíve pedig az írás gyönyörűségébe való fokozatos belefeledkezésben, a magyar nyelven való írásból fa-

kadó sikerélmény ösztönzésében valósulhatott meg.

Nem annyira a becsvágy tereli a magyar ige nyomtatására felé, mint inkább a lelkiismereti kényszer, a tudatos felelősségvállalás szükséglete, amellyel korának szellemi koordináta-rendszerébe illeszkehdhetett.

Az újjászületett Európa nemzeti nyelveken megszólaló polgárának tudományoktól determinált világképét céltudatosan illeszti be a magyar kultúrába, s neki is köszönhető, hogy a Nyugattal szembeni gazdasági lépéshátrány ellenére ismét helyreállt az európai és a magyar műveltség egyidejűsége.

Elszegődött az eszme terjesztésére, a bibliafordítás élménye pedig elkötelezi a további magyar nyelvű írásbeli megnyilatkozásra, és a teológiai kereteket szétfeszítő mesélő tehetsége a magyar világi jellegű szórakoztató prózában kivirágzik. Így válhatott a 16. századi erdélyi szász polgár magyar szépirodá, anélkül, hogy e fejlődés közben egy pillanatra is lazított volna természetesen szász kötődésén.

Kevésbé lévén bölcselő alkalmat mint David Hertel szász varga fia, Franz Hertel, aki a Luther által indított megújulási folyamatban mint filozófus, néprbíbn és mártír válhatott Dávid Ferencé. Heltai nem hitújító, filozófiai erudíciója vagy talán bátorsága hívott hozzá, de híven követte a reformáció erdélyi fokozatait.

Martinuzzi halála után Izabella, majd János Zsigmond kormányzása alatt megszűntek a reformációnak gátat szabó korlátozások, sőt az egyre szélsőségesebb eszméket hirdető prédikátorokat maga a fejedelem pártfogolta. Heltai maga is nagyobb garanciát velt felfedezni a protestáns erdélyi fejedelemségben a szász előjogok fenntartására, mint Habsburg Ferdinánd katolikus királyságában.

A cenzúra ragyogó eredménye

A viszonylag önálló államnak a török portától évi adóval megváltott békeje és autonómiája kedvezett a gyors ritmusban zajló reformfolyamatnak. 1545. november 28-án a szász universitás szebeni gyűlése egységesen a lutheri tanokat fogadja el. Az erdélyi szászok többsége 1553-ban, önálló szász püspökválasztással le is horgonyoz a reformáció wittenbergi szintjén. A magyar lutheránusok külön egyháza 1554-ben alakul meg. Az első szuperintendens egy Tamás nevű volt szerzetes, őt váltja fel hivatalában 1556-tól Dávid Ferenc, aki 1559-ben csatlakozott a hitújítás genfi szárnyához. A nagyenyedi zsinaton (1564. április 9.) helvét evangélikus püspökké választott Dávid Ferenc 1566. január 20-án a kolozsvári székesegyházban már elmondja az első antitrinitárius prédikációt. A

fejedelem színe előtt Méliusz-szal hitvitán mérkőző hitújító mellé felsorakozott a székváros, Gyulafehérvár lakossága, s a Kolozsvárra győztesen megtérő prédikátortársához szegődött Heltai Gáspár is. De hiába a tordai országgyűlés vallásszabadságot biztosító törvénye, az új fejedelem, Báthory István cenzúrendelete megátalja Heltait vallásos tartalmú könyvek nyomtatásában, fő és jószágvesztéssel riasztja el az unitárius művek nyomtatásától. Soha cenzúrában ilyen ragyogó eredménye nem volt: gazdag manírában szász próza sarjadt a nyomában. A lelkiismereti szabadságot féltve őrző Heltai meggyőződésének megfelelő könyveket nem tud, azzal ellenkező tartalmú könyveket pedig nem akar nyomtatni. A magyar Dekameron, a Ponciánus császár történetének ajánlásában mondja: „Bizony az, hogy egyéb dolgaink volnának, melyekben kellene foglalatosoknak lennünk, melyekből nagyobb haszon is következne az emberi társaság között, kiváltképpen lelki dolgokban, hogymint ez Ponciánus császár történetéből. De miérthogy az jó Isten megengette, hogy akadály essék az földolgozásban előnkbe, nincs mit tennünk...” Kényszerűségből lett tehát a magyar nyelvű szórakoztató „hívságos” világi művek terjesztőjévé, s belső és külső „kényszerűségből” vált a magyar világi széppróza ragyogó 16. századi művelőjévé.

Már a *Dialogus* (1552) vagy a *Szász fabula* (1566) arról tanúskodik, hogy írójukat a magyar nyelv logikai-fogalmi rendje, képszerűsége és plaszticitása gyönyörködteti. A bibliafordítások során általában a teológiai fogalmak a beszélt nyelv dimenziójában egyre inkább világi tartalommal telítődnek, a teológiai szép kategóriáját a világi szép tölti ki. A vallásos munkák magyarra ültetések a nyelv beszélt, természetes népi keretei között Heltai gondolkodása is világiasodott, mígnem az erkölcsnemesítő, tanító cél mellett a gyönyörködtető szándék is érvényesülhetett, s szabadon szárnyalhatott az író elbeszélő kedve.

Luthertől megtanulta, hogyan kell eljáratítani valamely nyelv plebejus bőségét, finomságait, olykor vaskosan nyers népi fordulataival együtt. Mestere zeneileg is mérlegelte, formálgatta – hangosan olvasva – szövegei jöhangzását, Heltai is a nyelv akusztikai szépségének reneszánsz harmóniáját teremti meg mondataiban. Írásait átadja a választott nyelv tudásának megnyugtató bizonyosságát. Stílusárnyalatokban gazdag magyarsággal írt.

Természetes módon meg tudott maradni a szász közösség aktív tagjának, miközben az egyéni érvényesülés, a közösségért végzett hasznos cselekedet, a reformeszmék mellett való elkötelezettség, s nem utolsósorban a brassói szász

nyomda konkurenciájától megvédett vállalkozás megélhetést biztosító jövedelme megszabta lehetséges és optimális tevékenységi területét.

Bár azt nyilatkozta, hogy a kolozsvári szászok sérelmének orvoslása tartotta vissza attól, hogy elfogadja Beszterce meghívását, ahol a szász közösség prédikátora és vezető egyénisége lehetett volna, Heltainak Kolozsvárhoz való ragaszkodásában inkább írói és könyvkiadói terveinek mérlegelését feltételezhetjük, anél is inkább, mivel a brassói nyomda létezése által Heltai számára magyar nyelvre szűkült könyvkiadás és fordítói munka szempontjából nem lehetett közömbös, hogy Kolozsvár vagy Beszterce művelődési légköre veszi-e körül.

A 16. századi Erdélyben természetes volt, hogy magyar vagy latin nyelvű írásban Michael Weiss brassói főbíró magát Fejér Mihálynak, Steffan Münich – Barát Istvánnak, Hannes Schassburger Segesvári Jánosnak – Caspar Heltner kolozsvári szász prédikátor magyar nyomtatványán magát Heltai Gáspárnak nevezze. Ugyanúgy természetesnek tűnt, hogy a szászvárosi összeírók Vargát Schusternek, Szabót Schneidernek nevezzék. A szász kommunikatívhoz való tartozás a 16–17. századi Kolozsváron nem kötődött szorosán a nyelvhez. A kereskedelmi monopóliumhelyzetbe került város, erősen elmagyarosodott, 8000 fős népessége Brassóval vetekedett. A legtöbb polgár két nyelven beszélt. A szász–magyar együttélés elkísérte őket a bölcsőtől a sírig. Számos feljegyzés bizonyítja, hogy a temetéseken is két nyelven emelkedtek és prédikáltak. Gyakran a szász nációbeli polgár anyanyelve magyar volt. Hannes Hertel, Dávid Ferenc tudós orvos fia anyja után magyar, de szász-ként vett részt a városi tanácsban. Gyulai Zsófia fia, a magyar irodalmat hűségesen terjesztő ifjú Heltai Gáspár pedig Caspar Helthi typografus néven a szász oldalon ült a Hundertmennerek között, és szász részről választották királybíróknak.

A kolozsvári szász–magyar együttélés velejárója volt az egymás műveltségének ismerete és terjesztése is. Heltai és Dávid Ferenc magyar nyelvű kultúrát gazdagító tevékenysége nem volt elszigetelt, említhetem még Schassburger/Segesvári Bálint magyar krónikáját, Szakál/Barth Ferenc naplóját. De nemcsak a szászok gazdagították a magyar kultúrát, – Michael Forgács és Martin Banfi Brassóban német krónikát írtak, a szász reformátor Matthias Ramser gyerekkorában Horvát Mátyás volt, a brassói rektor Petrus Roth pedig Árkosi Veres Péter. Johann Bakosch szász krónikaíró kecskeméti magyar volt. (Binder Pál: *A testvériség és az együttélés hagyományából*. Aluta, Sepsiszentgyörgy, 1980. 115–126.)

A kétnyelvű Kolozsváron

1458-ig a magisztrátus tagjai szászok voltak. Szilágyi Mihály kormányzó elrendeli, hogy a bírót, a tanácsstagokat és a „százférfiak”, a centumviri testületét válasszák felváltva a szászok és magyarok közül. Ez a dualista közígazgatás még sok városban (Nagybányán, Enyeden, Vizaknán) működött. Moldvában is, Husi és Bákó polgárai felváltva választottak román és magyar soltész, azaz városbírárt. (Constantin Giurescu).

Kolozsváron az 1458-tól fogva tehát a szász és magyar polgárok vegyesen vettek részt a város vezetésében: ha magyar volt a főbíró, a királybíró szász volt, a belső tanács 12 tagja közül 6 szász, 6 pedig magyar, a centumpáterek (Hundertmannschaft, centum electi, centumviri) közül pedig 50–50 volt a két náció számaránya.

A paritásos vezetés a városi rend valamennyi rétegére kiterjedt. A városi tanácsban a kereskedők és a szőlőbirtokos patriciusok mellett a céhek tagjai is helyet kaptak. Egy 1473-as rendelet értelmében a 12 szenátor közül legalább négy míves ember kellett hogy legyen, egy szűcs, egy szabó, egy ötvös és egy nyerges. 1488-ban Mátyás király elrendelte, hogy a városi vezetőséget a budai jog alapján válasszák, vagyis a százak tanácsa 50 gazdag patricius kerüljön – homines bene conditionis, a többi 50 tag pedig céhes polgár legyen. A centumpáterek választják a 12 tagú tanácsot és a főbíró. A 12 tagú tanács első embere a királybíró.

Kolozsvárt általában páratlan években szász volt a főbíró, a judex primarius/ Richter, és magyar volt a királybíró, a judex regius/ Königsrichter, páros években pedig fordítva. A kettős vezetés a gazdasági élet területén is megmutatkozott: a városi inspektorok, ispotálmesterek, osztóbírák fele magyar, fele szász volt. Malombírák, szénafülátók, erdőosztók, számvéveők, hús- és borlátók, vásárbírák, mezőlátók, harmincadosok, sokamaraispánok, adószedők paritásos rendszerben kerültek tisztségükbe. A céhek vezetése is kétnemzetiségű volt. A városi jegyzőt is felváltva választották. A kolozsvári városi iskola vezetése is a két náció egyenjogúságára épült. Az Unitárius Kollégium elődjében, a városi skólában 1564-ig külön kommunikatív volt a magyaroknak és a szászoknak.

A váltásos rendszer jellegzetessége volt Kolozsváron, hogy páros években, amikor a város élén magyar főbíró állott, a Szent Mihály-templomban magyarul, a páratlan években pedig szászul prédikáltak. „Azért végeztetett, hogy az unio minden cikkelezés nélkül megmaradjon, és mikor magyar a bíró,

akkor az magyar nemzeté legyen az nagytemplomnak dominiuma, és akkor az szász nemzet ott ne domináljon, se magának őseitől maradt székét is el ne foglalhasa” (SzTA. I. 1181) A Nagytemplomból kiszorult nációna a templom mellett épült Szent János-kápolnát, az ún. kis-templomot használta.

A század közepén megszakadt a plébános, illetve a főpap választásának addig szokásos váltásos rendje, mert Kaspar Helth/Heltai Gáspár (1544–1555) és Franz Hertel/Dávid Ferenc (1557–1579) személyében szász lelkészek lettek a Szent Mihály-templom főpapjai. Dávid Ferenc halála után lépett érvénybe az 1568-as nemzetiségi vitában kikristályosodott jogszabály, és az akkor zömében unitárius kolozsvári magyar polgárság magyar főpapot választhatott. Hunyadi Demeter halála után ismét szász unitárius főpap, Johannes Erasmus került az egyház élére. (1620 táján az unitárius szászok egy része a reformátusokhoz csatlakozott és külön szász református gyülekezetet alapított. A fejedelem a Domonkos-rendiek klostromát foglalta le számukra.) A főtéri Nagytemplom elvétele (1716) után megszűnt a szász nyelvű unitárius istentisztelet.

„Erdély fejedelemséggé alakulása a 16. században egyetlen város számára sem hozott olyan átalakító erejű és az új művelődés befogadására kedvező fordulatot, mint éppen Kolozsvár esetében – írja Jakó Zsigmond. – Kolozsvár további fejlődésére az járt a legdöntőbb következmény, hogy a feudális magyar királyság fővárosának és legfejlettebb területeinek török kézbe való kerülése után a régi góccok kereskedő és iparos polgársága, valamint értelmiségi gárdája a Zápolyaudvarral együtt nagy tömegben itt keresett magának menedéket... Ilyen új erők tették a vegyes lakosságú Kolozsvárt néhány évtized alatt egy időre az egész magyar művelődés legfontosabb gócpontjává. Ez a megváltozott helyzet teremtett új erőviszonyt az itteni magyar és szász lakosság kapcsolatában, és tette – kezdeti heves ellenkezések és szellemi harcok után – a középkori szász és magyar fejlődés különös ízü ötvözetévé a kolozsvári reneszánsz műveltséget” (Kelenen Emlékkönyv. Bukarest, 1957. 364).

A hollóból lett páva

A magyar-szász együttélés folyamán gyakori volt a sűrűdés, pereskedés, akárcsak az események különböző szempontból való értékelése.

Heltai 1544–1557 között volt „kolozsvári fő lelképásztor” – így állásfoglalása a szász–magyar vitákban döntő jelentőségű volt. A magyar iparosok, kereskedők versenye elleni védekezés a polgári „nemzettudatnak” és szász öntudatra ébredésnek egyfajta idő előtti jelentkezését hozta magával. (Vö. Erdély története I/460.) A nációnhoz való ragaszkodás morális felsőbb-

ségét írónk a XXVIII. fabulában példázta:

„Egy holló kevélségben esék, és megkezdé az ő nemzetségét megutálni. És nagy sok pávatollut gyűjtögete, és azokat magára ragasztá, és azokkal magát megékösíté. És midőn szépen felcifrálta volna magát, megutálván és elhagyván nemzetségét, a pávák közöttübe méne. És midőn közöttük járna, azokat is megkezdé gugolni. Eszekbe vévén a pávák, hogy ez holló volna és nem páva, és hogy az ő tolokkból ékösítötte volna magát, mindnyájan reája rohannának, és lehúzák tolokkot róla. Sőt az önne tollait is kitepék, és annyéra vágák őket orrokkal és megvakarák körmökkel, hogy merő vér lön. Ekképpen véresen az ő nemzetségéhez kezdé ballagni. De látván őtet a több hollók, megutálák őtet, miért-hogy azelőtt elhatta vala őket, és nagyobb dicsőséget keresni akara magának. És ekképpen két közbe mezítelel marada.”

A szász privilégiumok melletti harcos kiállása miatt a magyarok közül többen is támadták. 1553-ban nagyobbik kátéjában Szentgyörgyi Péternek azt írja, hogy rágalmozói a magyar nyelv ellenségének tartják, de erre ő a következő választ adja: „egynéhányan a kolozsvári tekintetes és nemes keresztények közül, az ördöknek második tulajdonságát követvén abból vádoltanak előttem engemet, mivelhogy a tisztességes magyar nyelvnek gyaláztatjára járnék és mivelhogy annak romlására igyeközném. Ennek az okáért e munkámmal avagy írással és a többivel kiket kiadandó vagyok az Úr Istennek ajándékából megakartam, meg is akarom bizonyítani, hogy azok az én rágalmozóim megkíméltek az igazságot mondani és irigységéből hamisságot és hazugságot kelepelték.”

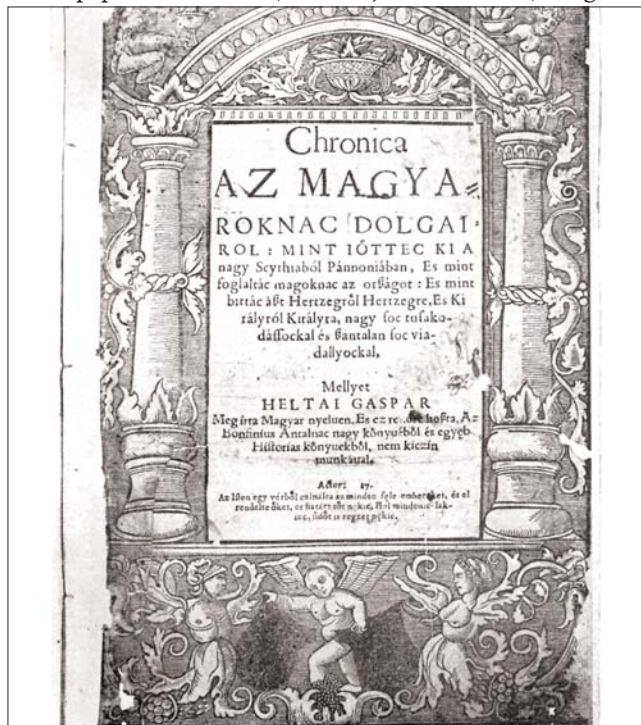
De nemcsak támadták, dicsérték is a szász humanistát magyar nyelvű munkásságáért. Bonfini magyar történetének kiadása alkalmával írja Szikszai Fabritius (Kovács) Balázs: „Most pedig első ízben kerül napfényre a jeles férfi Heltai Gáspár úr, a jámborsága, tudományja és aggkora miatt tisztelendő, tanításiával, írásaival az egyház előtt sok év folyamán fényes érdemeket szerzett öreg szorgalma és fáradozása révén. Ő a magyar nemzet támogatására és felvirágoztatására irányuló fáradozatlan törekvésében méltánytalannak ítélvén, hogy a hazai történetnek e rendkívül hasznos és olvasásra méltó része csak kevesek magánkönyvtárában eltemetve őriztessék hálátlanul, a sok más hasznos kiadvány következtében megcsappant magánvagyonának szűkös helyzetében is saját betűivel kiadta azt a részt is, mely Mátyás király belföldön és külföldön viselt dolgainak elbeszélését tartalmazza... a tisztelendő Heltai Gáspár úr minden késedelmeskedést félre téve nem félt magára venni a sok zsémbes gáncoskodó bírálgatást sem, hogy öregségében akár e szolgálattal is ta-

núsítja szeretetét a magyar nemzet iránt, e kiadásban a közérdeken kívül semmire sem lévén tekintettel, bátor lélekkel megvetve a mások hasznos munkáját rosszindulatúan ócsárló irigyek vádaskodásait, elhatározta ezt a kiadást, hogy a polgárháborúk e forgatagában a maga módján az utókornak is segítséget adjon ahhoz, hogy az őseinek erényeitől feltűzelve és az ősi dicsőségre emlékezve a legjobb, mégpedig hazai példák nyomán valahára föllekesejék arra, hogy a hazát a leggyalázatosabb szolgálattól megmentse.” (Humanista történetírók. Bp. 1977. 25–27)

A magyarok és szászok sokszor közösen léptek fel. A nagyváradi disputában Franz Hertel/Dávid Ferenc mellett Kaspar Helth/Heltai Gáspár szász papként vett részt, s

utasította vissza az ellenük felhozott vádakot.

Az 1568-as szász–magyar ellentétet az is tüzelte, ahogy a kolozsvári magyarok szószólói, Kokas Miklós és Szegedi György jegyzők a magyar nemzeti erényekre hivatkozva érveltek, és felsőbbrendűen a németeket jövevényeknek, menekülteknek, profugusoknak nevezték, és azt hangoztatták, hogy azok ott valamikor csak rusztikusok, parasztok voltak és a városi kiváltságokat a királyoktól kapták. „Ti csak ex permissione ungarorum (a magyarok engedelméből) vagytok az országban, kiváltképpen itt Kolozsvárott, még mikor sem az megyés egyház, sem az kerítés (várfal) nem volt, mikor ti oda telepedtetek csak folnagytok (falusi bírók) volt tinétek, mégcsak

Erdődi Gábor és Kozárvári Pál magyar lelkészekkel vittek diadalra 1569-ben az unitarianizmusba torkolló „kolozsvári vallást”.

Az eb sorsa

Heltai a szász–magyar vitában ütközőpont volt, hivatásának érezte az ellentét tompítását a szász elbűbés feladás nélkül, mindvégig szász-nak vallotta magát, csak németül prédikált, s élete végéig azért harcolt, hogy a plébániament plomlot szász prédikáció céljára tartsa meg. (Vö: Waldapfel. Heltai Gáspár és forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1934. 233-236)

A megbillenő egyensúly esetén kirobant disputákban Heltai mindig a német közöség érdekeit védte. Bár a helyi politikai vezetésben egyaránt részese volt a két fél, a Szent Mihály-székesegyház a szászok kezében volt. A kolozsvári magyar-szász ellentét az 1568-as vitában csúszott ki, amikor is a Csáki Mihály kancellár támogatását élvező magyar polgárok kivívták a templom és jövedelme közös használatát és az immár unitárius főlelkész váltásos választását a szász és magyar polgárok köréből. Heltai Gáspár a kolozsvári szász-ság képviselője volt a tordai, majd a gyulafehérvári tárgyalásokon. A szász küldöttség tagjaként Kaspar Heltner minden erejével védte hívei igazi vagy vélt jogait s

judiciális autoritásokat sem volt kriminális causában, homicidiumot, furtumot és egyéb maleficiumot nem volt szabad megítélnet... az magyarok tettek civessé itt titeket Kolozsvárott, mert vilánusok, rusztikusok voltak az előtt és annál is alábbvalóak, mert az paraszt bíró is ítél kriminális causát (főbenjáró bűnt), de ti nem ítéltetek”. És ebben a regiszterben érvel végig.

Válaszukban Heltaiék – ahogy az *Erzahlung*-ban fennmaradt – azt állítják, hogy „Magyarország és Erdélyben már ezer éve laknak szászok, s akárhány kerített város van, mind a németek építették, mind Esztergomot, Budát, Pécsét, Székesfehérvárt, Kassát, Eperjést, Bártfát, Lőcsét, Nagybányát és más hasonlókat. Mielőtt a tatárok az országra törtek s azt elfoglalták volna, azelőtt ezer éve a dicsőre méltó szászok Erdélyben bányákat nyitottak... Bonfinius magyar krónikájában feljegyezte, hogy a radnabányaiak egy nap alatt 100 000 tatárt ejtettek el s ölték meg. Ami a mai erdélyi szászokat, tehát minket illet, azok azon érdemes szászok leszármazottai, akiket a dicsőre méltó Béla, a hasonnevűek közül a negyedik, Magyarországra hozott... Így siettek atyáink, a tekintélyes szászok a kevés még megmaradt magyarság segítségére... Mivel a háború befejezése után Béla király

szegény maradt s atyáinknak nem volt képes zsoldot fizetni, nekik privilégiumot adományozott, s megengedte, hogy az országban maradjanak és a földet, melyet megkivántak, örökül bírassák. Szabadságlevellel biztosította nekik a kerített városok építésének jogát, s azt, hogy Erdélyben a harmadik nemzetet alkothassák, itt tisztességük és hatalmuk legyen. Az országgyűléseken tanácskozási jogot nyertek, határozatokat hozhattak és mindenben a másik két nációnhoz hasonlóan végezhettek, senkitől sem függtek, csak magától Magyarországon koronás királytól...A kerített városokban eleinte nem laktak magyarok, hanem csak a falvakat ülték meg, a nemesek birtokait művelték s kezdetben mindannyian paraszttrendűek voltak... Az idő múltával, miután a magyarok atyáink segítségével védelemben részesültek s ezt kezdték megszokni, a városokba jöttek szolgálni és dolgozni. A szászok engedélyezték, hogy a temetőkből maguknak kápolnákat építsenek, s ott misézzenek, gyónjanak és úrvacsorát vegyenek, de a prédikációt a kolostorban hallgatták. Így kerültek a magyarok Kolozsvárra is, eleinte csak a Várutcsában laktak, ott maguknak egy templomcskát építettek, ebben azonban nem prédikáltak. Innen aztán idővel a kerített városba is belopakodtak, mert a jámbor szászok figyelmetlenek voltak s a későbbi romlástól nem tartottak. A jövevények aztán hosszú idő múltán hízogés-sel, szerelmes szavakkal meggyőzték a jámbor szászokat, hogy két magyar polgárt vegyenek fel a tanácsba, később aztán az egész fele tanácsot maguknak követelték s a bírói hivatalra is jogot formáltak... a szászokat addig ostromolták kérelmeikkel, amíg azok belefáradtak s mint jámbor és békés emberek a magyarokkal megegyeztek abban, hogy egyik évben szász, a következőben pedig magyar legyen a városi főbíró, a tanács fele részben magyar, fele részben szász legyen és az unió alapján minden tisztséget megfelelték. A kegyes szászok ezután azt remélték, hogy ilyen formán végre békét teremtenek s nyugalomban élhetnek. Ezt azonban hiába remélték, mert az éles nyelvű és becsavagyó emberek nemhogy másokkal, de egymás közt sem álltak békességben. Praktikák útján először az ispotályt szerették meg maguknak, ennek gondozását egy magyarra bízták, azután az iskolát kaparintották meg, hogy innen könnyebben nyúlhasanak a szentegyház és plébánia után. Egyik éjszaka a Nagytemplomhoz lopakodtak és a portálról leverték az „Ecclesia saxorum” feliratot. Mikor mindezt elrendezték... Csáki Mihály kancellárral, a szászok született ellenségével s annak cinkosaival egyeztek meg és 1568 év böjt közepén elkezdtek velünk, a szászokkal való veszekedésüket és perlekedésüket... és így tovább. Mintha a IX. fabulát olvasnánk, amely így szól:

„Egy komondor temérdek kölykökkel más ebnek háza eleibe méne, és szép szóval kezdé az ebnek könyörgeni, mondván: Jó felem, im terhes vagyok kölkökkel, és reám érközött az idő. Kérlek, fogadj be házadba, hadd kölykezzem ott, mert nincsen szállásom. Felele az eb: Bátor jöjj be, nyugodjál itt, és tödd a dolgodat, én addig kimegyek a házból. Midőn annak utána megkölyközött volna, és az kölykök valamennyire felnőtenek volna, eljőve az eb, és kéré az komondort, hogy kiűritené a házat. Mert magamnak is kell – úgy monda. De ez nem akara. Némünemű üdő múlva ismeg eljőve az eb, és haraggal kezdé a házát visszakérni. A komondor is haraggal kezdé felelni, és monda: Mit háborgatsz engemet méltatlan? Lám reám támodtál? Meglátod, hogy semmi nem kél akaratomban. Erősb vagyok náladnál. És azközben fogait kezdé reá fenni, és a kölyköket reá nódítani. A szegény eb alásüté a fejét, és el kelle pironkodni.” Kötve higgyed komadát – mondja az értelmében.

A vitát rögzítő *Erzahlung*, (*Erzahlung wie sich die Hungarische wieder die Saxische Nation in Clausenburg empöret. Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Herausgegeben durch G. Joseph Kemény. Klausenburg. 1839. 69–149*) a kolozsvári szász emlékiratirodalom 16. századi alkotása minden jel szerint prédikátoroknak és szellemi vezetőjűknek, Heltainak a fogalmazványa. (Binder Pál hozzászám írt egyik levelében számon érvelt hozott fel annak bizonyítására, hogy az *Erzahlung*-nak Heltai a szerzője.)

A Nagytemplom birtoklásáért folytatott vitát a németek szemszögéből nézi. Tükörzi az erdélyi szász nemzetiségi öntudat intenzitását és a magyar-szász együttélés bonyolult és ellentmondásos kérdéskörét. Az is kiolvasható belőle, hogy bármennyire is elmérgesedett a kolozsvári belviszály, a sérelmek emlegetésén kívül egyik fél sem gondol az unió felbontására, vagy az ellenfél kiszorítására a városból. Erősebb volt a két náción érdekeinek összefonódása, mint a köztük fellobbanó ellentét. A végcél nem egymás kizárása, hanem az 1458-ban megkötött unió megerősítése volt.

Habár német nyelvű irodalmi működése nem jelentős, Heltai mindvégig szász értelmiséginek vallotta magát, beszercei, medgyesi és szebeni barátaival kapcsolatban maradt. Magyar nyelvű könyveit a szászok is vásárolták. „Érdekes módon a szász polgári eredetelmélet és nemzetiségi tudat egyik fő forrása éppen Heltai magyar nyelvű krónikája volt.” (Binder Pál. A Hét, 1981. június 19. 5)

A magyar kultúrának elkötelezett, de szász privilégiumokat védelmező polgárról szóló történet végére illeszszek tanulságot/értelmet is: idegen művelődés szolgálata, elhivatottság esetén, lám, önmagában még nem készlet beolvadásra.

